

بخش کشاورزی و لزوم توسعه پایدار در ایران

بخش کشاورزی به دلیل داشتن نقش حیاتی در تأمین غذای مورد نیاز مردم و به عنوان زیربنای اصلی تحقق امنیت غذایی از مهمترین بخش های اقتصاد جوامع محسوب می شود. در فرآیند توسعه اکثر کشورها این بخش علاوه بر موارد مذکور، نقش تعیین کننده ای در ایجاد مازاد اقتصادی و تأمین ارز مورد نیاز از طریق صادرات داشته است. امروزه فعالیتهای کشاورزی در برخی از کشورهای در حال توسعه علاوه بر موارد مذکور به لحاظ ایجاد اشتغال نیز حائز اهمیت است.

در اغلب کشورهای توسعه یافته، نقش کشاورزی فراتر از تأمین غذای مورد نیاز بوده و شامل تأمین اولویتهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی نیز می گردد و از این نظر غیر قابل جایگزین شمرده می شود. به همین جهت به استقلال بخش کشاورزی برای حذف زبانهای ناشی از وابستگی این بخش تأکید می کنند و سیاستهای حمایتی گوناگون را به صورت اثر بخش و در جهت نیل به ارتقاء کارایی، مصرف بهینه نهاده ها و منابع کمیاب طبیعی در حوزه هایی مانند تجارت، مالیات، اعتبارات، قیمت ها و غیره در بخش کشاورزی تدوین و اعمال می کنند.

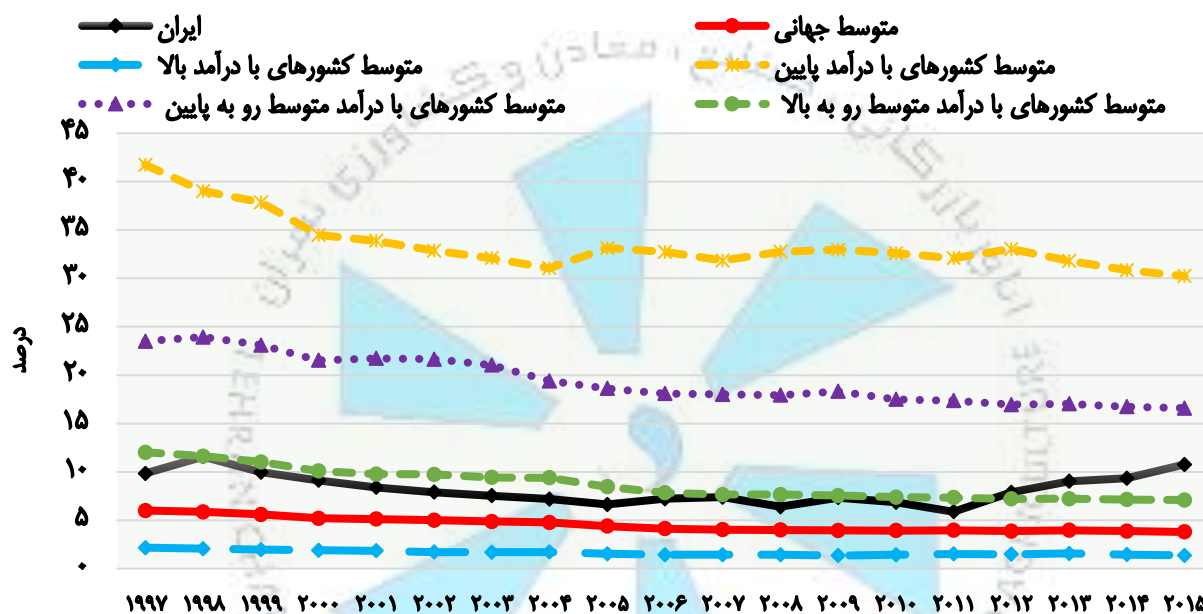
بخش کشاورزی به عنوان کوچکترین بخش از تولید ناخالص داخلی ایران بوده که طی بیست سال گذشته سهمی در حدود ۸,۳ درصد از تولید ناخالص داخلی به خود اختصاص داده است.

به طور معمول همگام با توسعه اقتصادی کشورها و رشد بخش های صنعتی و خدمات، روند تغییر سهم بخش کشاورزی از کل اقتصاد برای اکثر کشورها، کاهنده می باشد. روند میانگین جهانی این سهم از سال ۱۹۹۷ تا ۲۰۱۵ تقریباً برای همه گروه های درآمدی کشورها، کاهنده بوده است. متوسط جهانی سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی در سال

معاونت بررسی های اقتصادی

۱۹۹۷ حدود ۶ درصد بوده که این نسبت در سال ۲۰۱۵ به ۳,۸ درصد کاهش یافته است. اما در ایران سهم این بخش از تولید ناخالص داخلی دو روند متفاوت را طی کرده است. از سال ۱۹۹۷ تا سال ۲۰۱۱ سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی از ۹,۸ درصد به ۵,۹ درصد کاهش یافته و بعد از آن سهم این بخش از تولید ناخالص داخلی روند فزاینده‌ای را تجربه کرده است. به طوری که سهم این بخش در سال ۲۰۱۵ به ۱۰,۷ درصد افزایش یافته است (شکل ۱). لازم به ذکر است که افزایش سهم بخش کشاورزی بیشتر تحت تاثیر کاهش رشد سایر بخش‌ها، از جمله بخش نفت و صنعت بوده است.

شکل ۱: روند تغییرات سهم بخش کشاورزی از تولید ناخالص داخلی بین سال‌های ۱۹۹۷-۲۰۱۵

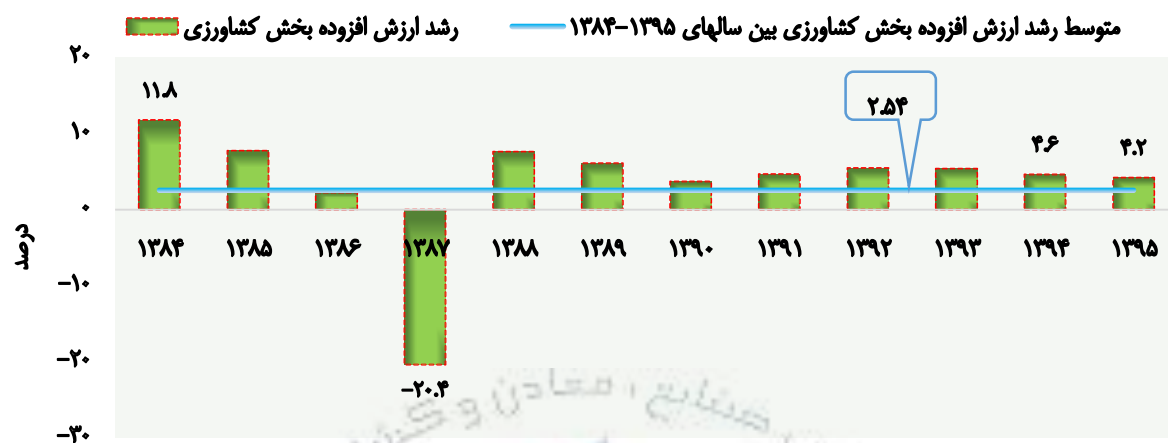

منبع داده‌ها: بانک جهانی.

در سال ۱۳۹۵ ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت‌های ثابت سال ۱۳۹۰ به میزان ۴۴ هزار میلیارد تومان برآورد گردید که نسبت به دوره مشابه سال قبل ۴,۲ درصد افزایش یافته است. این بخش در سال ۱۳۹۵ سهمی در حدود ۰,۳ واحد درصد از رشد ۱۲,۵ درصدی تولید ناخالص داخلی را بر عهده داشته است. متوسط رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی در دوره ۱۳۸۴-۱۳۹۵ حدود ۲,۵۴ درصد بوده است (شکل ۲). همان‌طور که در شکل ۲ مشاهده می‌شود روند رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰ تقریباً با ثبات بوده است، به غیر از سال ۱۳۸۷ که به علت خشکسالی، ارزش افزوده این بخش بیش از ۲۰ درصد کاهش می‌یابد.

شکل ۲: روند سالانه رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی بین سال های ۱۳۸۴-۱۳۹۵

به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

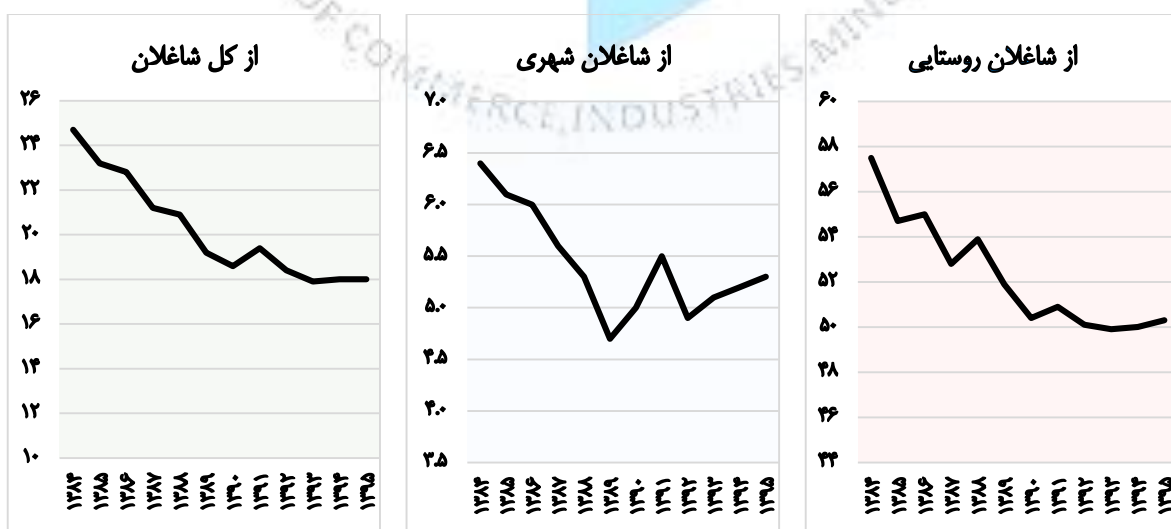
منبع داده ها: بانک مرکزی.

در سال های اخیر سهم شاغلان بخش کشاورزی از کل اشتغال کشور روند نزولی را طی کرده است. سهم شاغلان بخش کشاورزی در سال ۱۳۸۴ حدود ۲۴,۷ بوده که در سال ۱۳۹۵ به ۱۸ درصد کاهش یافته است.

شایان ذکر است که بیش از ۵۰ درصد از شاغلان روستایی، در بخش کشاورزی مشغول به فعالیت هستند. سهم این بخش از شاغلان روستایی طی سال های اخیر روند نزولی را طی کرده است. به طوری که سهم بخش کشاورزی از شاغلان روستایی در سال ۱۳۸۴ حدود ۵۷,۵ درصد بوده که در سال ۱۳۹۵ به ۵۰,۳ درصد کاهش یافته است (شکل ۳).

بنابراین بخش کشاورزی خصوصاً در مناطق روستایی، مزیت نسبی در خور توجهی برای اشتغال زایی موقت تا زمان حل فراگیر مسئله اشتغال و بیکاری، برخوردار است.

شکل ۳: سهم شاغلان بخش کشاورزی بر حسب مناطق شهری و روستایی بین سال های ۱۳۸۴-۱۳۹۵ (درصد)

منبع داده ها: مرکز آمار ایران.

معاونت بررسی های اقتصادی

شایان ذکر است که سرعت گرفتن روند توسعه کشاورزی تنها راه کاهش نابرابری سطوح درآمدی در مناطق شهری و روستایی است. خصوصاً در ایران که شتاب گرفتن رشد مناطق شهری موجب سرازیر شدن نیروی کار کم سواد از روستاها به حاشیه شهرها، پیدایش قشر عظیمی از جمعیت بیکار در مناطق شهری و به وجود آمدن نابرابری در سطوح درآمدی در مناطق شهری و روستایی شده است.

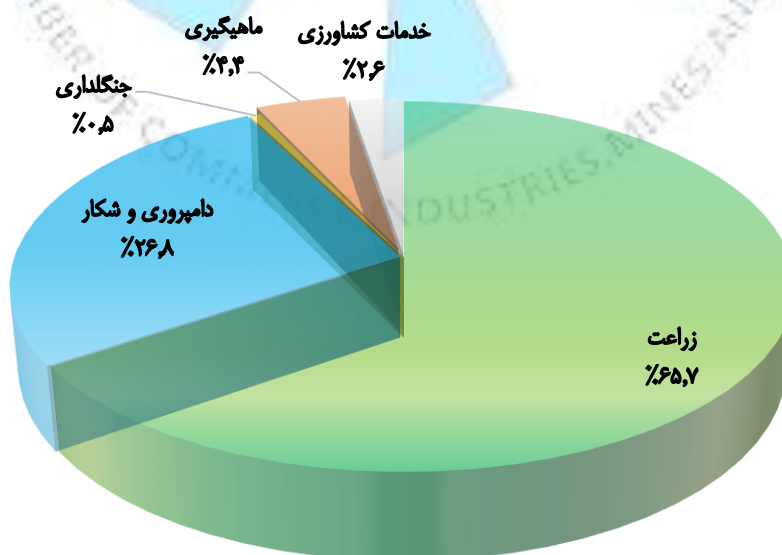
زیربخش های کشاورزی در حساب های ملی ایران

در حساب های ملی ایران بخش کشاورزی به پنج زیربخش اصلی زراعت، دامپروری و شکار، جنگل داری، ماهیگیری و خدمات کشاورزی تقسیم می شود.

متوسط سهم زیر بخش های مختلف بخش کشاورزی بین سال های ۱۳۸۳-۱۳۹۴ در شکل ۴ نمایش داده شده است. همان طور که مشاهده می شود به طور متوسط بخش زراعت ۶۵٫۷ درصد، بخش دامپروری و شکار ۲۶٫۸ درصد، ماهیگیری ۴٫۴ درصد، خدمات کشاورزی ۲٫۶ درصد و جنگلداری ۰٫۵ درصد از ارزش افزوده بخش کشاورزی را به خود اختصاص داده است.

بررسی اجزاء ارزش افزوده بخش کشاورزی در سال ۱۳۹۴ نشان می دهد ۳٫۵ واحد درصد از رشد ۴٫۶ درصدی ارزش افزوده کشاورزی متعلق به رشد ارزش افزوده بخش زراعت بوده است. همچنین بخش های دامپروری و شکار، ماهیگیری، خدمات کشاورزی و جنگلداری به ترتیب سهم های ۰٫۸، ۰٫۱، ۰٫۲ و ۰٫۲ واحد درصد از رشد ۴٫۶ درصدی ارزش افزوده بخش کشاورزی را داشته اند.

شکل ۴: متوسط سهم زیر بخش های مختلف از ارزش افزوده بخش کشاورزی بین سال های ۱۳۸۳-۱۳۹۴

منبع داده ها: بانک مرکزی.

معاونت بررسی های اقتصادی

دو بخش زراعت و دامپروری و شکار بخش عمده‌ای از ارزش افزوده بخش کشاورزی را تشکیل می‌دهند. در دوره ۱۳۹۴-۱۳۸۳ به طور متوسط حدود ۹۳ از ارزش افزوده بخش کشاورزی ایران متعلق به این دو بخش بوده است، از این رو در ادامه روند ارزش افزوده این دو بخش مورد بررسی قرار می‌گیرد.

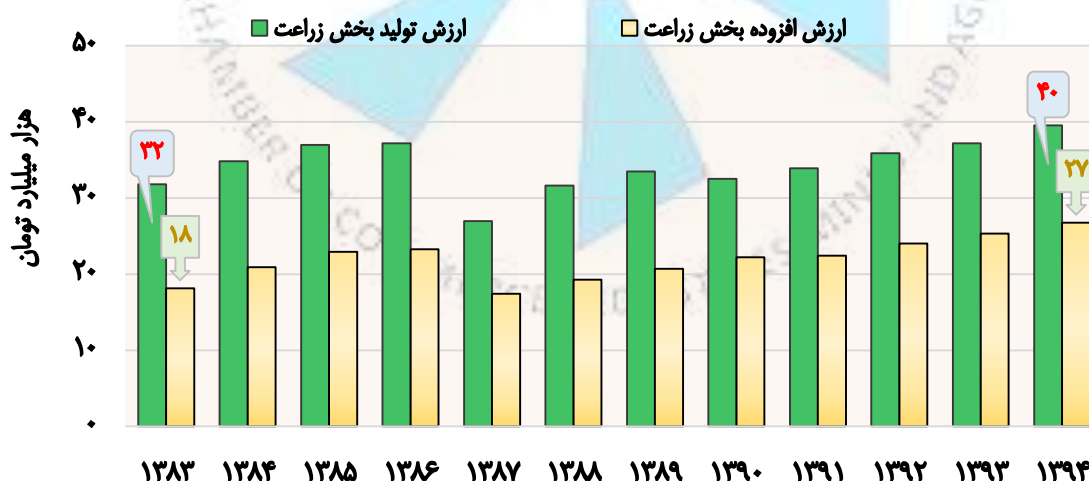
بخش زراعت

همان‌طور که اشاره شد زراعت همواره مهمترین زیر بخش کشاورزی ایران بوده به نحوی که طی دوره ۱۳۹۴-۱۳۸۳ به طور متوسط ۶۵,۷ درصد از ارزش افزوده بخش کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

ارزش تولید و ارزش افزوده بخش زراعت در سال ۱۳۹۴ به قیمت ثابت ۱۳۹۰ به ترتیب ۴۰ و ۲۷ هزار میلیارد تومان بوده که نسبت به دوره مشابه سال قبل به ترتیب از رشد ۶,۴ و ۵,۶ درصدی برخوردار است. ارزش تولید و ارزش افزوده این سال نسبت به سال ۱۳۸۳ به ترتیب ۸ و ۹ هزار میلیارد تومان افزایش یافته است. برآوردهای انجام شده در این زمینه حاکی از آن است که تولید محصولات زراعی و باغی در سال ۱۳۹۵ نسبت به دوره مشابه سال قبل به ترتیب ۸,۲ و ۶,۱ درصد افزایش یافته است.

ویژگی منفی بخش زراعت در آن است که وابستگی شدیدی به شرایط محیطی دارد. به وجود آمدن خشکسالی در سال ۱۳۸۷ موجب شد ارزش تولید و ارزش افزوده این بخش به قیمت ثابت ۱۳۹۰، به ترتیب ۲۷,۴ و ۲۵,۱ درصد کاهش یابد (شکل ۵). متوسط رشد ارزش تولید و ارزش افزوده این بخش در دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴ به ترتیب ۲ و ۳,۶ درصد بوده است.

شکل ۵: روند سالانه ارزش افزوده و ارزش تولید بخش زراعت بین سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۹۴ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

منبع داده‌ها: بانک مرکزی.

نسبت ارزش افزوده به ارزش تولید بخش زراعت (به قیمت جاری) در سال ۱۳۸۳ حدود ۶۷,۲ درصد بوده که این نسبت در سال ۱۳۹۴ به حدود ۷۵,۴ درصد افزایش یافته است. این مسئله نشان می‌دهد که بخش زراعت در سال ۱۳۹۴ نسبت به سال ۱۳۸۳ به ازای هر واحد تولید، ارزش افزوده بیشتری ایجاد کرده است. همچنین متوسط نسبت ارزش افزوده به ارزش تولید این بخش در دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴ حدود ۷۱,۷ درصد بوده است.

معاونت بررسی های اقتصادی

شایان ذکر است بر اساس سرشماری عمومی کشاورزی مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۳، اراضی کشاورزی کشور (زراعی و باغی) حدود ۱۶۴۷۷ هزار هکتار است. این اراضی توسط ۳۳۵۹ هزار بهره‌بردار کشاورزی استفاده می‌شود که سهم هر بهره‌بردار به طور متوسط ۴,۹ هکتار است. از کل اراضی کشور ۴۶,۲ درصد، اراضی کشاورزی آبی با میانگین ۲,۹ هکتار برای هر بهره‌بردار و بقیه اراضی کشاورزی دیم با میانگین ۶,۹ هکتار برای هر بهره‌بردار است.

مساحت اراضی زراعی کشور نیز ۱۴۶۸۷ هزار هکتار بوده که ۷۵,۷ درصد آن زیر کشت محصولات سالانه و بقیه آیش^۱ بوده است. این اراضی به دو قسمت تقسیم می‌شوند که مساحت اراضی زراعی آبی کشور ۵۹۹۷ هزار هکتار بوده که ۸۰,۱ درصد آن زیر کشت و بقیه آیش بوده و مساحت اراضی زراعی دیم کشور نیز ۸۶۹۰ هزار هکتار بوده که ۷۲,۷ درصد آن زیر کشت و بقیه آیش بوده است.

تعداد بهره‌برداری‌های کشاورزی که به فعالیت زراعت مشغول بوده‌اند، بدون در نظر گرفتن کشت گلخانه‌ای ۲۴۸۲ هزار واحد است. از این تعداد ۲۴۷۰ هزار بهره‌برداری زمین زراعی و بقیه دارای زراعت در زیر درختان باغ بوده‌اند. سطح کاشت زراعت‌های انجام شده در اراضی زراعی (شامل کاشت مجدد) و یا کاشت زیر درختان باغ‌ها ۱۱۵۸۹ هزار هکتار است که ۵۲۱۴ هزار هکتار به کشت محصولات سالانه آبی و گندم، ۲۰۷۰ هزار هکتار به کشت جو، ۳۸۳ هزار هکتار به کشت برنج و بقیه به کشت سایر محصولات سالانه اختصاص داشته است.

مساحت باغ و قلمستان کشور نیز ۱۷۹۰ هزار هکتار متعلق به ۱۷۰۴ هزار بهره‌برداری است. از این مساحت، ۱۶۲۳ هزار هکتار آبی متعلق به ۱۵۵۱ هزار بهره‌برداری و ۱۶۷ هزار هکتار دیم متعلق به ۱۷۷ هزار بهره‌برداری است. بر اساس نتایج حاصل از سرشماری سال ۱۳۹۳ حدود ۱۲۹۰ هزار هکتار از اراضی باغ و قلمستان کشور به صورت باغ ساده (تک محصولی) و حدود ۵۰۰ هزار هکتار به صورت باغ مخلوط (چند محصولی) بوده است.

بخش دامپروری و شکار

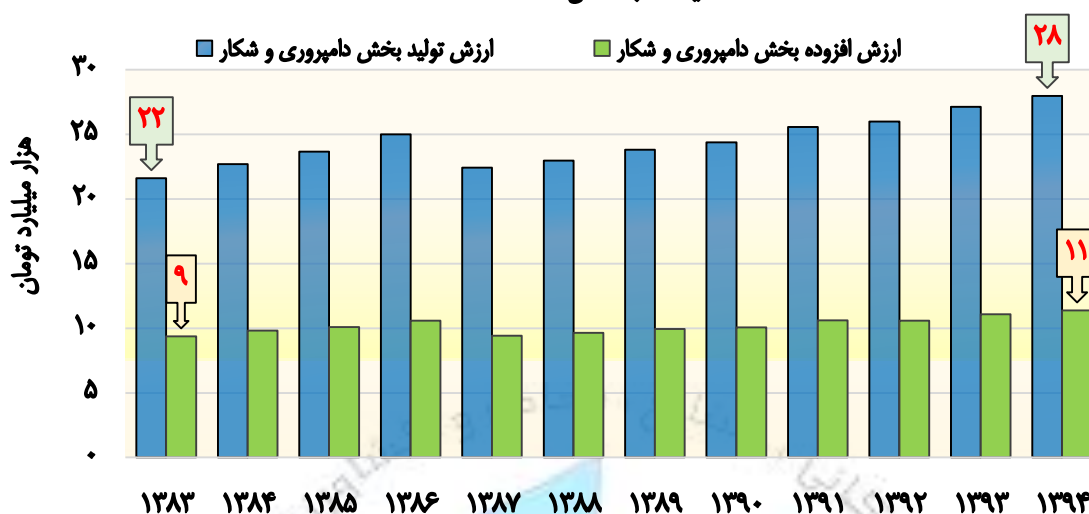
دامپروری و شکار دومین زیر بخش مهم بخش کشاورزی ایران است که طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴ به طور متوسط ۲۶,۸ درصد از ارزش افزوده بخش کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

ارزش تولید و ارزش افزوده بخش دامپروری و شکار در سال ۱۳۹۴ به قیمت ثابت ۱۳۹۰ به ترتیب ۲۸ و ۱۱ هزار میلیارد تومان بوده که نسبت به دوره مشابه سال قبل به ترتیب از رشد ۳,۲ و ۲,۸ درصدی برخوردار است. ارزش تولید و ارزش افزوده این سال نسبت به سال ۱۳۸۳ به ترتیب ۶ و ۲ هزار میلیارد تومان افزایش یافته است. برآوردهای انجام شده حاکی از آن است که تولید محصولات اصلی دامی در سال ۱۳۹۵ نسبت به دوره مشابه سال قبل ۴,۶ درصد افزایش یافته است.

متوسط رشد ارزش تولید و ارزش افزوده بخش دامپروری و شکار در دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴ به ترتیب ۲,۴ و ۱,۸ درصد بوده است. در دوره مذکور، روند رشد ارزش تولید و ارزش افزوده این بخش باثبات بوده، به غیر از سال ۱۳۸۷ که ارزش تولید و ارزش افزوده آن به ترتیب ۱۰,۳ و ۱۱,۱ درصد کاهش می‌یابد (شکل ۶).

۱. آن قسمت از اراضی زراعی است که در تناوب کشت قرار دارد ولی برای برداشت در سال زراعی بررسی شده، زیر کشت نرفته است.

شکل ۶: روند سالانه ارزش افزوده و ارزش تولید بخش دامپروری و شکار بین سال‌های ۱۳۸۳-۱۳۹۴ به قیمت ثابت سال ۱۳۹۰

منبع داده‌ها: بانک مرکزی.

متوسط نسبت ارزش افزوده به ارزش تولید بخش دامپروری و شکار (به قیمت جاری) در دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴ حدود ۴۶,۷ درصد بوده است. نسبت ارزش افزوده به ارزش تولید این بخش در سال ۱۳۸۳ حدود ۴۲,۸ درصد بوده که این نسبت در سال ۱۳۹۴ به حدود ۴۴,۲ درصد افزایش یافته است. بنابراین همانند بخش زراعت، این بخش در سال ۱۳۹۴ نسبت به سال ۱۳۸۳ به ازای هر واحد تولید، ارزش افزوده بیشتری ایجاد می‌کند.

شایان ذکر است بر اساس سرشماری عمومی کشاورزی مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۳، در ۱۱۶۴ هزار بهره‌برداری پرورش دهنده دام سبک جمعاً ۳۱۴۲۱ هزار رأس گوسفند و بره و ۱۲۳۳۳ هزار رأس بز و بزغاله نگهداری می‌شود که در حدود ۳۲,۲ درصد از این بهره‌برداری‌ها دارای هر دو نوع دام هستند.

در خصوص دام سنگین، ۶۹۶ هزار از بهره‌برداری‌های کشاورزی کشور دارای فعالیت پرورش گاو و گوساله هستند. تعداد گاو و گوساله در این بهره‌برداری‌ها ۴۲۳۲ هزار رأس است که ۷۵ درصد از آن‌ها ماده هستند. همچنین در ۱۲۵۹۷ بهره‌برداری پرورش شتر و بچه شتر جمعاً ۱۰۸۵۸۴ نفر شتر و بچه شتر و در ۱۶۰۰۱ بهره‌برداری پرورش گاو میش و بچه گاو میش تعداد ۱۰۶۵۱۷ رأس گاو میش و بچه گاو میش نگهداری می‌شود.

زاهدی مازنداری، محمد جواد. " ضرورت های کارکردی توسعه اشتغال در بخش کشاورزی". اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دوازدهم، شماره ۴۵، بهار ۱۳۸۳.

گزارش حساب های ملی بانک مرکزی ج.ا.ا. ۱۳۸۳-۱۳۹۵.

گزارش نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی کل کشور در سال ۱۳۹۳ مرکز آمار ایران.

گیلانپور، امید. " تحلیل سرمایه گذاری در بخش کشاورزی ایران، چالش ها، قوانین و مقررات، نیازها و راهکارها". اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران، آذرماه ۱۳۹۲.

ویلیام ملور، جان. "توسعه کشاورزی در ایران: تعامل هدفها و راهبردها". اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دوازدهم، شماره ۴۵، بهار ۱۳۸۳.

<http://www.worldbank.org/>

تهیه شده توسط پیام نوری

مرداد ماه ۱۳۹۶